

نقش تربیت در تعالای اخلاق

نقش تربیت در تعالای اخلاق

اشاره: موضوع اخلاق، رابطه انسان با خود، خدا، دیگران و طبیعت را در بر می‌گیرد. از این رو اصلاح اخلاق، یعنی اصلاح همه روابط انسان در رسیدن به تعالی و واقعاً، که خود موجب شرف و استعدادهاست. در این مسیر لازم است «استعدادها»، «افعال»، «آرزوها» با «غایت وجودی» و «هدف خلقت» انسان هماهنگ شود؛ و مقدمه این هماهنگی شناخت و آگاهی از «نقطه‌ها» «مال» و «راه‌ها» رسیدن به آن، «باید» «نباید» و همچنین آگاهی از «هست‌ها» و «واقعیات» «توانم» «نمی‌توانم» باشد. این شناخت از موضوعات فوق همه به عهده علم اخلاق است و با علوم دیگر نیز در این راستا به هم می‌آمیزند تا تعالی اخلاق صورت پذیرد موضوعی است که در این نوشتار تبیین خواهد شد:

تعریف اخلاق

اخلاق جمع خُلق می‌باشد و «خُلق» ملائمه و هئیت لادار نفسان است که افعال به آسان و بدون فکر و نظر از آن صادر می‌شود؛ اگر افعال که از این هئیت صادر می‌شود شرعاً و عقلاً پسندیده باشد این هئیت را خلق نیک و نیکو و اگر زشت و ناپسند باشد خلق بد نامیده می‌شود». (اخلاق شبر، ص 10)

برای تبیین تعریف فوق توضیح بند واره لازم است:

1. ملائمه: حالات و صفات نفس انسان مثل حالات و صفات بدن انسان دو گونه اند: برخی به سرعت دگرگون می‌شوند که به آن «حال» می‌گویند و برخی لادارند، که به راحتی تغییر نمی‌کنند. این صفات لادار در اثر تکرار اعمال خاص متناسب با آن صفت در انسان لادار می‌شود که به آن «ملائمه» می‌گویند.

2. انجام کار به صورت روان و راحت: در تعریف اخلاق این قلمد مطرح شده از این رو به رفتارها که انسان با تلف و سخت انجام می‌دهد آن عمل را اخلاق نمی‌گویند مثل بخشش که با آبراه و زحمت انجام شود و اگر همین بخشش توأم با آسان و رغبت باشد این فعل، اخلاق است و این شخص دارا ملائمه سخاوت می‌باشد.

تعریف علم اخلاق

«اخلاق علم است که به ما نشان می‌دهد روابط نوناون خود را گونه تنظیم کنیم تا به هدف غایی از خلقت خویش دست یابیم.

در علم اخلاق از صفات لادار نفسان بحث می‌شود و معلوم می‌شود که هر انسان با کدام صفت نفسان را در خود تقویت و کدام را از خود دور کند. همچنین در علم اخلاق رفتارها متناسب با هر یک از صفات نیکو نفسان شناخته می‌شود. یعنی افعال خوب و درست از افعال بد و نادرست تمیز داده

میشود». (آموزه‌ها بنیادین علم اخلاق، محمد فتحعلی خاندی، ج 1، ص 17)

بنابراین موضوع علم اخلاق اعم از ملاقات نفسان است که فلاسفه اخلاق تاکنون رو آن تأکید داشته‌اند بلکه موضوع اخلاق با توجه به آیات قرآن کریم و روایات اهل بیت (علیهم‌السلام) همه کارها آدم است که متصف به خوب و بد میشوند و میتوانند موجب بدایش مال و فضیلت و یا رذیلت و نقص در نفس آدم گردند. (اخلاق در قرآن، محمد تقی مصباح زدی، ج 1، ص 240)

به عبارت دیگر در علم اخلاق چند مورد ارزش‌گذار ماست: ملاقات و حالات نفسان و افعال که رذیلت ارزش‌دار داشته باشند؛ که ملاقات را با اوصاف هم‌گون «فضیلت» و «رذیلت» ارزش‌گذار میکنند. افعال را با اوصاف نون‌جمله، نیکو، خوب، قبیح، بد، درست و نادرست توصیف میکنند.

در کتاب‌ها اخلاق گذشته‌ان علاوه بر شناسایی ملاقات و رفتارها نیکو، راه‌ها دست‌آورد به این ملاقات نیز تا حدودی معرفی شده است. که میتوان گفت این بخش از تب اخلاق در واقع مربوط به حوزه تعلیم و تربیت است. برای تبیین بیشتر نظر شما را به تعریف اجمالی از «تعلیم و تربیت» به عنوان رشته علم جلب میکنم:

تعریف: «تعلیم و تربیت دانش است که بگونه هدف‌گذار و راه‌ها رسیدن به اهداف آموزش و پرورش را نشان میدهد». (آموزه‌ها بنیادین علم اخلاق، ج 1، ص 33)

توضیح: دانش تعلیم و تربیت مستقماً ارزش‌گذار نمیند؛ لکن «خوب» یا «بد» بودن اخلاق افعال را مشخص نمیند؛ بلکه خوب و بد افعال و ملاقات را از علم اخلاق میسرد و سپس نشان میدهد که گونه میتوانند خوب را در افراد ددد آورد و گونه میتوانند ملاقات بد را از آنها زدود.

البته همان‌طور که از عنوانش معلوم است تعلیم و تربیت فقط راه‌ها سبب و حفظ صفات اخلاق را نشان نمیدهد، بلکه ملامت‌آموزد که بخواهیم مفاهیم خاص را آموزش دهیم گونه باید عمل کنیم. (آموزه‌ها

ماد آور 1

دانش تعلیم و تربیت بر آن است که بتواند راه دست‌یابی به صفات اخلاقی و نشان دهد از دانش‌ها و روانشناسی بهره‌مآبرد. در علم النفس و روانشناسی از حقایق نفسانیه و «هست‌ها» خبر مآدهد و بدیهی است که تا از هست‌ها آگاهی نداشته باشیم و این‌که انسان و نفس آن به شئون و ابعاد دارد و... نمیتوانیم در تعالی اخلاق به توفیقات دست یابیم. (ر. اخلاق در قرآن، محمد تقی مصباح زدی، ج 2، ص 24)

روانشناسی تربیتی در واقع مهم‌ترین و کاربردترین رشته‌ها روانشناسی است که تلاش دارد اصول، قوانین و یافته‌ها شاخه‌ها مختلف روانشناسی را در قلمرو تعلیم و تربیت مورد استفاده قرار دهد. (روانشناسی تربیتی کاربرد، غلامعلی افروز، ص 16)

ماد آور 2

از آنجا که علوم تربیتی و روانشناسی از جمله علوم انسانیه است و تدوین «علوم انسانیه» با «جهان بینی» افراد و مراتب ارتباط مستقیم دارد از این رو هر فرد و گروهی که بخش از این علوم تربیتی و روانشناسی را توسعه داده به همان اندازه نگرش‌ها خود را هم در آن دخالت داده است به همین خاطر ضرورت دارد که با جهان بینی اسلام به علوم تربیتی و روانشناسی نگرست و سره را از ناسره جدا کرد و به خدمت اخلاق گرفت.

در کتاب آموزه‌ها بنیادین علم اخلاق مآخوانیم:

در بخش از حوزه بزرگ «تعلیم و تربیت» که فلسفه تعلیم و تربیت نامیده مآشود، از مطالب مطرح در حوزه اخلاق بهره‌مآشود. یعنی در فلسفه تعلیم و تربیت دیدگاه‌ها مختلف تأثیر مآذارند. مثلاً اگر دیدگاه اخلاقی فیلسوف تربیتی این باشد که هر عمل فقط در صورتی خوب اخلاقی است که فایده‌ها بر او

عامل آن ددد آورد، در آن صورت نظر او درباره اهداف نهاد آموزش و پرورش و هدفها اجتماع تعلیم و تربیت تغذیر خواهد کرد. حال اگر ددهاه اخلاق فلسوف تربیت آن باشد که خوب هر عمل به میزان تأثیر آن در تقرب انسان به خدا بستد دارد، اهداف نهاد آموزش و پرورش و هدفها تعلیم و تربیت، در نظر او نزهه دیر خواهد بود. (ر.م: آموزهها بنادین علم اخلاق، ج1، ص35؛ و تعلیم و تربیت در اسلام، مرتضی مطهری، ص88 به بعد)

نتیجه

از آنکه بدان شد به آن نتیجه مرسلم که علم اخلاق صفات نفسانیدار و رفتارها متناسب با آن صفات را به ما معرفی و ارزش دازد میند. و دانش تعلیم و تربیت خوب و بد افعال و ملاقات را از علم اخلاق میند و آن راه نشان میدهد که گونه میتوان ملاقات خوب را در افراد ددد آورد و ما گونه ملاقات بد را از آنها زدود.

بنابراین اخلاق انسانها ریشه در تربیت آنها دارد و به تعبیر استاد شهید مطهری اخلاق اثر و نتیجه تربیت است و انسان میتواند با تربیت صحیح به فضائل عالی اخلاق دست یابد. (تعلیم و تربیت در اسلام، ص76)

حال که ضرورت بحث تربیت و رابطه آن با اخلاق تبیین شد نظر شما را به تربیت از نگاه اسلام جلب مینم:

تربیت در اسلام

والدین حق اطاعت بر فرزندان دارند، فرزندان نیز حق بزرگتر بر عهده والدین دارند و آن حق تعلیم و تربیت است. بعد زمنه را فراهم نند تا استعدادها و قابلیتها بالقوه آنان در ابعاد جسمی، شناختی، عاطفی، روانی، اجتماع، اخلاق، معنوی و... به فعلیت و شرفا برسد.

در این باره از حضرت علامه (علیه السلام) حدیث شده: «...حَقُّ الْوَالِدِ عَلَی الْوَالِدِ اَنْ يُحَسِّنَ اَسْمَهُ وَ يُحَسِّنَ اَدَبَهُ وَ یُعَلِّمَهُ الْقُرْآنَ؛ حق فرزند بر پدر آن است که نام نیکو بر او بگذراند و خوب ادبش کند و به او قرآن بیاموزد». (نهج البلاغه، فلیض الاسلام، حدیث 391)

مسئولیت والدین در تربیت فرزندان به قدری سنگین و مهم است که امام سجاد (علیه السلام) در انجام این وظیفه خطراتی را خداوند تعالی استمداد می‌کند: «بار الهی مرا در تربیت فرزندان و نیکویی به آنها بار فرما». (دعای بلاست و لتجم صدای سجاد علیه (دعا درباره فرزندان))

مراحل تربیت

از نظر اسلام تربیت مراحل دارد که در هر مرحله لازم است دقت و حوصله لازم به کار رود. بر خلاف برخی، که تربیت را از دوران کودکی می‌دانند؛ اسلام برنامه تربیتی را از پیش از انعقاد نطفه شروع می‌کند از این رو می‌توان مراحل تربیت را بدین ترتیب برشمرد:

1. مرحله پیش از حمل؛

2. مرحله جنین؛

3. مرحله نوزاد؛

4. مرحله بعد از دو سالگی؛

5. و مراحل بعدی که از جنبه‌های مختلف دارای تقسیم بندی‌ها متعدد است.

آنچه مهم است این است که در هر مرحله تربیتی با دسه محور زیر مورد توجه قرار گیرد تا تربیت صحیح انجام پذیرد:

الف: شناخت و بررسیها

ب: تعیین نیازها

ج: تأمین نیازها به صورت مطلوب

1. مرحله قبل از حمل

این مرحله را نیز میتوان به دو مرحله عمده تقسیم کرد:

الف: مرحله قبل از ازدواج

ننانچه گذشت در اسلام نقطهها از آغازین تربیت کودک را نه تنها قبل از تولد بلکه قبل از ازدواج میداند که از دلایل آن موضوع وراثت است. زیرا در جریان تشکیل نطفه نقش عوامل نژادی و سهم وراثت در تولد شخصیت کودک به چشم میخورد.

وراثت: به طور کلی مجموعه خصوصیات و ویژگیها غیر اقتصادی از اجداد گذشته و از طریق والدین، توسط «پن‌ها» به فرزند انتقال میدهد، وراثت با انتقال نژادی مینامند.

وراثت بدیهی بسیار ساده است که به طور خلاصه میتوان گفت: هنگامی که تخم (سلول جنسی ماده) در محیط رحم، توسط سلول جنسی نر یا اسپرماتوزوئید بارور میشود، نطفه منعقد میشود. به هنگام تشکیل نطفه، جنین تریب معینی از کروموزومها (بسته و سه جفت نمره از پدر و نمره از مادر)، با تریب مشخص از پن‌ها و والدین را دریافت میکنند. صفاتی که از پن‌ها به کودک منتقل میشود، مبنی است مستقیم از پدر و مادر و با اجداد پیشین باشد. (روانشناسی تربیتی کاربرد، غلامعلی افروز، ص 216)

در فرآیند تشکیل نطفه هرگونه اختلال در تریب کروموزومها میتواند موجبات نقص جنین را فراهم

آورد.

مطالعات انجام شده نشان می‌دهد نسبت معلولات‌ها منتقص ناشی از ازدواج‌ها فاملا به طور قابل ملاحظه بیشتر از ازدواج‌ها غیر فاملا است. (روانشناس تربیتی کاربرد، غلامعلی افروز، ص 219)

اصل موضوع وراثت از نظر علم مسلم می‌باشد و در روایات اسلام نیز بر این موضوع تأکید شده است به عنوان نمونه از امامبر ارم (صلی‌الله‌علیه‌وآله) حدیث شده: «تجوزوا فی الحجز الصالح فان العرق دساس؛ از خانواده‌ها شایسته و صالح همسر بربزند، زیرا و سبب‌ها (والدین و اجداد) از طریق عرق= [ن] (به فرزند) منتقل می‌شود». (مقام الاخلاق، ص 197)

و در روایت دیگر می‌فرماید: «حسن الاخلاق برهان لرم الاعراق؛ خوب اخلاق فرد نشان دهنده و بودن ن‌ها اوست (به از والدین به او منتقل شده است)». (غررالحکم، ص 254)

با توجه به آنچه گذشت در منابع دین، روی دقت در انتخاب همسر و اصالت خانواد او تأکید شده است و و سبب‌ها را نیز بر شمرده اند. (وسائل الشیعه، ج 14، ص 120 و لافه ج 5، ص 247)

ب: مرحله بعد از ازدواج

وقتی همسر مناسب با و سبب‌ها ن‌و مانند دین دار و عاقل بودن و دارا اصالت خانواد انتخاب شد، مناسب‌ترین بستر برای تشکیل نطفه آماده شده است که لازم است با اعمال و رفتار مناسب بهداشت روان زوجین تأمین شود به و بهداشت روان زن، لرا که اثر پذیر جنین از مادر بیشتر از اثر پذیر آن از پدر است.

برخوردار زوجین از نلرش مثبت و انبذ لازم برای فرزندآورد، لرهلز از خست جسم و روح و م خواب و به دور از آسفت عاطف، برخوردار از لهرلا متبسم و عاشقانه و همراه با قلب آرام حداقل

شرایط روانانه لازم برای تشکیلی نطفه و برداشتن گام‌ها آغازین برای تربیت فرزند م‌باشد که در آیات قرآن کریم و سوره م‌مبر ا‌رم (ص‌الله‌عل‌ه‌وال‌آله) توجه به غذا، حلال و ط‌ب، خلوت گزین‌ و عزلت (سوره مریم، آیه 49) و نهاره‌کر موقت، برای تهذیب نفس و الا‌ش روح‌ و راز و نیاز و دعا و درخواست فرزند صالح (سوره فرقان، آیه 74) مورد توجه واقع شده است و در روایات اسلام‌ در مورد آداب آملزش زن و مرد و زمان و مکان و نقش آن در شکل‌کر شخصیت و تربیت فرزند صالح توص‌هاها فراوان‌ شده است (وسائل الش‌عه، ج 2، ص 250 به بعد، برای آ‌ها بیشتر ر‌: ح‌ة المتقلن، علامه مجلس‌) که اهم‌ت موضوع را م‌رساند.

2. مرحله جنین‌:

در این مرحله نیز، سه محور شناخت و گ‌ها، تعین نیازها و گ‌ون‌ حسن تأمین نیازها را به اختصار بررسی م‌کنم.

جنین در حدود هفته چهاردهم، شباهت کامل به ه‌ات آدم‌ دارد. در این دوره از رشد، سر جنین نسبت به بق‌ه قسمت‌ها بدنش بزرگ‌تر است. به عبارت دیگر تقریباً ن‌م‌ از قد بود‌ را سر او تشکیلی م‌دهد. رشد فوق العاده ش‌م‌ر سر، به‌ان‌ر رشد سریع سلول‌ها مغز‌ او است.

بررسی رشد نسب‌ اندام نشان م‌دهد که رشد سر بود‌ از بدو تولد تا دوران بلوغ تقریباً دو برابر، و رشد ش‌م‌ سه برابر و اندازه‌هاها به پنج برابر م‌رسد؛ از این رو اساس رشد سلول‌ها مغز‌ در دوران جنین‌ صورت م‌گیرد؛ لذا شناخت و توجه مادران و پدران به این امر مهم م‌تواند در رشد متعادل و سلامت جنین کاملاً مؤثر واقع شود. (روان شناس‌ و تربیت بود‌ان و نوجوانان، غلامعل‌ افروز، تهران، انجمن اول‌ا و مرب‌ان، نازدهم، 1385ش، ص 10)

در روایات اسلام‌، درباره تغذ‌ه و تأثیر آن در این دوران تأکید شده است. از امام حسن مجت‌ب‌ (عل‌ه‌السلام) حدیث‌ شده:

به زنان باردار شیر بنوشانند. اگر جنین در ششم مادر با شیر تغذیه شود، شجاع می‌شود و عقلش افزایش خواهد یافت. 2.

در برخی روانیات، علاوه بر تأثیر تغذیه بر رشد جسمی کودک، به تأثیر آن در دوران بارداری بر خلق و خو کودک نیز توجه ویژه شده است.

تحقیقات نشان می‌دهد محیط قبل از تولد برای رشد جنین که توسط مادر آماده شده و همچنین سلامت جسمانی و حالات عاطفی و هنجاری او، آثار بسیار مهمی در رشد قبل از تولد نوزاد دارد. برخی از این عوامل که آثار قابل ملاحظه‌ای دارند عبارتند از (روان شناسی رشد 1، جمعاً از نویسندگان، تهران، سمت، 1385ش، ص 169):

1. سن مادر

2. تغذیه و بهداشت مادر

3. داروها و مواد سمی

4. تشعشعات رادیو اکتیو و اشعه x

5. بیماری‌ها مادر هنگام بارداری

6. عامل Rh

7. عواطف و هنجاریات مادر.

برای این‌که مادر، به خصوص در ماه‌های اولیه بارداری تغذیه مناسب، استراحت کافی و خواب راحت

داشته باشد، باید از بهداشت روانی، آسایش خاطر و آرامش قلبی برخوردار باشد. بسیاری از ناراحتی‌ها دوران بارداری و ناپه‌نجاری‌ها جنین، ناشی از خلأ عاطفی، اضطراب و افسردگی مادر است. هرگونه تم توجه و بی‌محببتی به مادران باردار و تحمل فشارها روانی به ایشان، به طور مستقیم بر روند رشد طبقه جنین تأثیر می‌گذارد. (روان‌شناس تربیتی، غلامعلی افروز، تهران، انجمن اولیا و مربیان، نازدهم، 1386ش، ص224)

از نظر قرآن کریم نوزد پس از آنکه جنین، شکل کامل خودش را یافت، روح الهی در او دمیده می‌شود:

(و لقد خلقنا الانسان من سلالهٍ من طين، ثم جعلناه نطفه فف قرار مین، ثم خلقنا النطفة علقه، فخلقنا العلقه مضغه، فخلقنا المضغه عظاماً، فانسونا العظام لحماً ثم انشأناه خلقاً فتبارك الله احسن الخالقين؛ و ما انسان را از عصاره‌ها از لیل آفریدیم؛ سپس او را نطفه‌ها در قرار ماه مطمئن (رحم) قرار دادیم؛ سپس نطفه را به صورت عقله [= خون بسته]، و علقه را به صورت مضغه [= لیز شبلیه گوشت جویده شده]، و مضغه را به صورت استخوان‌ها در آوردیم؛ و بر استخوان‌ها گوشت پوشاندیم؛ سپس آن را آفرینش تازه‌ها بخشیدیم؛ پس بزرگ و برکت است خداوند که بهترین آفرینندگان است) (سوره مؤمنون، آیه 14-12)

و در سوره سجده می‌فرماید:

سپس سر او را آراست و از روح خود در آن دمید و بر ایشان گوش و چشم و دل‌ها آفرید. که اندک شکر گزار می‌کنند. (سوره سجده، آیه 9)

با توجه به توصیف اعجازآمیز و زیبایی که قرآن از مراحل تکوین جنین بیان می‌کند و بر اساس مطالعات انجام شده، جنین در ماه چهارم بتدریج به جنبش در می‌آید و مانند انسانگی گوشتی به حیات درون رحم ادامه می‌دهد.

در واقع با دمیدن روح در جنین، تحول عظیمی در روند رشد آن ایجاد می‌شود. در این شرایط تأثیرگذار

بسیار از محرک‌ها، محیط، عوامل عاطفی و روانی و معنوی بر جنین، فوق العاده ششم اثر می‌شود.

محرک‌ها، صوتی، هم‌لحن صحبت کردن مادر، گوش دادن مادر به صداها و سرودها، مختلف بر روند رشد و شخصیت جنین تأثیر فراوانی می‌گذارد؛ از این رو فرزند آور امر ساده و بی‌برنامه نمی‌تواند باشد. برنامه‌ریزی، آندازه‌گیری، احراز آمادگی‌ها، زیست، روانی و معنوی و آگاهی به هدف‌ها و روش‌ها، تربیت در مراحل مختلف رشد، از اولین شرایط گذرش مسؤلیت خطری در و مادر است؛ چرا که با توجه به آنکه بدان شد، وظایف و مسؤلیت‌ها، در و اطرافیان و به ویژه مادر باردار، بیشتر آشکار می‌شود. (روان شناسی و تربیت کودکان و نوجوانان، ص 11)

در فرهنگ اسلام، توصیه شده مادران باردار سخنان زیاده بر زبان جاری سازند و هم‌لحن با قرآن درم و ادعیه اهل بیت: مانوس باشند و در آستانه تولد کودک نلرز و گوش و جان او را با صدا، روح افزای اذان و اقامه، آشنا سازند.

چرا که این طبق آیات قرآن درم و روایات اهل بیت: و تحقیقات اندیشمندان، محرک‌ها، صوتی و صداها بر شکل‌گیری شخصیت کودک نقش دارند، که بهتر که بالاترین صداها را به کودک هدیه کنیم، تا اولین قدم‌ها، تربیتی را برای کودک برداشته باشیم و او را در سعادت و تعالی اخلاق، تار کرده باشیم. زیرا این مراقبت‌ها در شکل‌گیری شاکله وجود فرزند تأثیر دارد که فرمود: «قُلْ لِّلْ عَمَلِ عَلاَ شَاکِیْهِ؛ بلوهر مس بر اساس شاکله خود عمل می‌کند» (سوره اسراء، آیه 84).

از آنکه بدان شد حکمت فرمایش پیامبر اکرم (صلی‌الله‌علیه‌وآله) بیشتر معلوم می‌شود: روزی از زنان فرهیخته و با تقوی مسلمان، از محرومیت زنان از ثواب جهاد سؤال کرد. حضرت در پاسخ فرمود:

از آن هنگام که زن باردار می‌شود، سپس وضع حمل می‌کند و آن‌گاه که کودک را شیر می‌دهد، در تمام این مدت همانند مرد است که در حال جهاد فی سبیل الله است و اگر در این مدت بملرد، به منزله شهید است. (مقام الاخلاق، ج 1، ص 268)

آر؛ ابر مادر باردار به وظائف خویش عمل کند و توصیه‌ها اسلام در دوران حمل را (ر. روان شناسی رشد، حسن احدی و شلوه السادات بنی جمال، تهران، شرکت نشر س شانزدهم، ص 83 به بعد) به کار بندد و بودی سالم و مستعد برای تعالی اخلاق تحویل دهد، خدمت ارزنده‌ای هم به فرزند خود و هم به جامعه کرده است و نلذ باقیات الصالحات برای خود برجا داشته که نزد خداوند متعال، بی‌داداش نخواهد ماند.

نشره خُلق، آذر و دی 1388، شماره 14، ص 58 و مهر و آبان 1388، شماره 13، ص 40